

УПОРЕДНИ ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМИ. Зборник радова. Уредници: академик др Јован Борђевић (главни уредник), др Миодраг Јовичић, др Вучина Васовић. — Београд, Савремена администрација, 1983. стр. 404.

Значај компаративизма као методолошког приступа је у томе што доприноси потпунијем сагледавању правних и политичких система, положаја човека и његове улоге у различитим типовима друштава. Југословенска правна и политиколошка мисао дала је такве резултате у појединачним истраживањима, да се компаративни приступ може сматрати не само достигнутим резултатом и показатељем зрелости, већ и обавезе према пракси. Стекли су се теоријски резултати и практични захтеви који траже одговоре не само на нивоу дисциплине „Упоредни политички системи“ као школског предмета на правним и политиколошким факултетима, на нивоу праксе савремених друштава. Јер, како се истиче у предговору, „само спој информација и знања, теорије и праксе, суштине и форме, у стању је да открије јединство света у великој различитости. То је и суштина примене упоредног метода“ (Предговор, стр. VI).

Питање метода поставља се као изузетно значајно и подстицајно и представља претходно питање у односу на теоријска разматрања. Значај методолошког приступа је тим већи што се до теоријских становишта не долази први пут. По својим теоријским резултатима аутори прилога у зборнику познати су у Југославији и ван ње, а њихова решења представљају легитимни део уставнополитичког система Југославије, и самим тим су присутна у свакодневној друштвеној пракси. Овде се поставља питање да ли је и на какав начин класична марксистичка анализа друштвених феномена присутна и довољна у компарирању савремених политичких друштава? С правом се у Предговору истиче непотпуност различитих постојећих компаративистичких приступа — они су, заправо, паралелизам, који ни методолошки ни теоријски не задовољава захтев за сагледавањем суштинских сличности (разлика у одређивању структуре и деловања посматраних феномена. Као значајно претходно питање поставило се како утврдити предмет истраживања а да од буде довољно обухватан и истовремено прецизно дефинисан како би испунио захтеве компаративистичког приступа; да ли је довољно узети као основ посматрања само политички систем, или и друге феномене, и које? На сва ова питања требало је дати одговор да би се адекватно одредили основни приступ. Структура и садржај презентованих текстова указују на неколико значајних проблема, и имају карактер релевантних теоријских премиса. Савремени компаративизам подразумева примену дијалектичког материјализма као теоријског полазишта и метода, уважава првенствено основну класну поделу савременог света, али и његове шире реалности. Примена других класификација има карактер помоћног и допунског метода. То даље значи да ће сваки даљи компаративистички приступ нужно морати да се заснива на овоме као већ достигнутој методолошко-теоријској позицији. Наглашавајући и аутономност политичког система као самосталне дисциплине, одвојене од државног и уставног права, приређивачи су показали разлике у теоријском одређењу категорије *политички систем*. Разлике између појма устава и његовог спровођења у пракси, револуционарне промене друштвених односа изражене у облику различитих схватања *политичког система* и *политичког процеса* су само нека од кључних питања од чије операционализације зависи теоријски степен и ниво сагласности свих аутора окупљених око овог заједничког пројекта. За разлику од правног нормативизма, као предмет политичког система одређује се политичка организација. „За разлику од правног нормативизма, традиционална политичка теорија истиче да је држава само у свом нормативном виду предмет правних наука, а у суштини политичка организација је предмет политичких наука“ (стр. 4). Друго значење појма политички систем је знатно шире, али недовољно прецизно одређено: „Савремена западна политичка наука подразумева под политичким системом науку о власти, о влади и управљању, о ауторитету, о командовању у свим људским друштвима, па и о онима која нису познавала државу. (...) У оквиру овог схватања постаји и тежња да се фе-

номен власти испитује и изван машинерије владања, да се власт схвати као друштвена појава поделе на оне који одређују и на оне који извршавају, при чему се тој појави придаје битно политички карактер” (стр. 5).

Западни теоретичари заступали су два општа концепта о политичком систему — један, који политички систем своди на политички процес, и други, који разликује теоријски и практични појам политичког система. Допринос прве концепције је у демистификацији политике и власти; пример таквог демистифицирања је Бентлијева теза да политички систем не чине институције ни активности људи, већ борба друштвених група за контролу над активностима органа власти. Међутим, ниједна од ових концепција не превазилази ниво позитивизма према коме историја људског друштва постоји само као затворени круг оужког интереса. Са становишта марксистичког схватања друштва и политике, појам политичког система је сложенији и отворенији јер подразумева могућност остварења веће слободe од постојеће: „Својство политичке власти је и у томе што се подређени појединач или група не може до краја и заувек помирити с тим положајем (...) То је слобода која је истовремено у супротности с влашћу а представља њен потенцијални и будући облик” (стр. 11).

Компаративизам као метод настао је у природним наукама, из којих је преузет и примењен на истраживање друштва. Овај приступ настао је из двоструке потребе човека: потребе за поређењем ради утврђивања предности односно недовољности сопствених институција и ширих друштвених решења. Заједничко опредељење свих аутора изражено је у следећој оцени значаја компаративизма: „Упоредни политички системи су тако постављени да пружају елементе за развој политичких наука, за постављање савремених класификација и за учешће науке у отклањању предрасуда о хијерархији и неједнакости у области политике” (стр. 18). С тога се постављају два битна питања: да ли постоји детерминизам између политичких система и облика друштвеног уређења, и какав је однос између постојећих друштвених уређења и њихове праксе? Тематизација и разрада ових проблема треба да пружи одговоре не само на нивоу теоријских ставова већ и практичних решења на нивоу политичког система. Упоредна проучавања у политичкој науци заснивају се на сличним принципима као упоредна проучавања у правној науци. Оба система могуће је поредити по основу историјског развоја (дијахроно), као и поређење постојећих институција (синхроно). Комплементарно се примењују универзални закони, чија даља диференцијација зависи од националних, регионалних и других разлика. У зборнику „Упоредни политички системи” примењен је онтолошки приступ разликовању појединих елемената политичког система. Одвојене су две групе питања: политички системи и политичке институције. Као предмет истраживања наведени су следећи политички системи: „Буржоаска револуција и политички систем” (стр. 67—77, др Мирослав Борбевић), „Политички системи буржоаских земаља” (стр. 78—85, др Александар Фира), „Политички систем Велике Британије” (стр. 86—93, др Војислав Симовић), „Председнички систем САД” (стр. 94—107, др Штефица Дерен-Антољак), „Политички систем Француске” (стр. 108—117, др Павле Ристић), „Скупштински (конвентски) систем Швајцарске” (стр. 118—127, др Смиљко Сокол), „Фашизам (немачки и италијански)” (стр. 128—135, др Тодор Куљич), „Социјалистичка револуција и политички систем” (стр. 136—147, др Павле Јовановић), „Политички систем социјалистичких земаља” (стр. 148—164, др Вучина Васовић), „Политички систем Совјетског Савеза” (стр. 165—175, др Душко Милидраговић), „Политички систем Народне Републике Кине” (стр. 176—184, др Златија Букић-Вељовић), „Облици својине у социјалистичким земаљама” (стр. 185—189, др Рајко Кузмановић), „Устави источноевропских социјалистичких земаља” (стр. 190—195, др Анђелко Вељић), „Политички системи земаља у развоју — основна обележја” (стр. 195—205, др Павле Б. Јовановић), „Политичке организације и армија у земаљама у развоју” (стр. 206—218, др Стане Јужнич) и „Политички систем Индије” (стр. 219—226, др Миодраг Јовичић). У делу који обрађује политичке институције, постављени су следећи проблеми: „Демократија и

демократије” (стр. 229—235, др Јован Борђевић), „Порекло скупштинског система” (стр. 236—244, др Павле Николић), „Развој скупштинског система у СФРЈ” (стр. 245—259, др Владимир Митков), „Федерализам” (стр. 260—272, др Миодраг Јовичић), „Локална самоуправа” (стр. 273—278, др Стојан Томић), „Представничка тијела” (стр. 279—289, Вељко Мратовић), „Органи извршне власти” (стр. 290—295, др Славољуб Поповић), „Управа у савременом друштву” (стр. 296—299, др Мијат Дамјановић), „Правосуђе” (стр. 300—310, др Гашо Мијановић), „Уставно судство” (стр. 311—317, др Димитрије Кулић), „Политичке партије” (стр. 318—329, др Стјепан Пулишићелић), „Облици непосредне демократије” (стр. 330—334, др Мијат Шукловић), „Изборни системи” (стр. 335—339, др Димитрије Продановић), „Људске слободе и права” (стр. 340—348, др Милан Матић), „Самоуправљање и партиципација у свету и политички системи” (стр. 349—358, др Станислав Грозданић), „Улога војске у савременим политичким системима” (стр. 359—367, др Антон Беблер), „Политички систем и религија” (стр. 368—373, др Хамдија Бемерлић), „Економско-технолошке промене и савремени политички системи” (стр. 374—380, др Живојин Ракочевић) и „Политичка одговорност” (стр. 381—389, др Иван Кристан). На крају зборника налази се попис коришћене литературе (стр. 391—404).

Основна питања која се постављају приликом читања овог зборника, јесу следећа: да ли је категорија *политички систем* кохерентно и доследно прихваћена и анализирана с обзиром на друге друштвене феномене и с обзиром на различита теоријска становишта и идеолошке оријентације? Другим речима, да ли је одређење појма *политички систем* — његов обим, садржина, диференцијација од других блиских појмова — довољно, да би се могао бити предмет теоријских разматрања. На сложеност овог питања указује различита употреба, односно двоструко одређење у текстовима наших аутора — *политички систем* и *политички системи*.

Класификација политичких система одређена је по критеријуму класне структуре; за компаративна истраживања значајно је одређење политичког система социјализма, које је дато на нивоу описа: „На теоријском плану овај систем карактерише: (1) процес разлагања двоструке власти и превазилажење доминације, (2) ослобођење рада, (3) преовлађивање егалитарних односа насупрот хијерархијским, (4) политички субјективитет радничке класе, (5) увођење система самоуправљања” (стр. 29). Ово таксативно набрајање обавезује на виши степен операционализације у појединачним приступима. За сваку од наведених карактеристика социјализма треба посебно размотрити да ли представља елемент који је нужан и довољан, односно који супсумира и искључује друге блиске одреднице социјализма, које су на истом теоријско-методолошком нивоу. Уочљиво је да на битна питања структуре и функционисања политичког система — његове адекватности, могућих праваца развоја, има премало одговора и доста уопштених и недоречених питања. У условима економске и друштвене кризе које су битно смањиле ефикасност свих политичких система (видети стр. 32—34 и 42—43), када преовлађује уверење о владавини бирократско-технократског монопола, не сагледавају се решења која би убрзала превазилажење кризе и спречила њено конзервирање као трајног стања поремећених и девијатних друштвених односа. Посебно се то односи на сферу људских слобода и права. Развој технологије и њена злоупотреба у циљу нарушавања интегритета приватног живота појединца достигли су такве размере, да се сумња у ефикасност њеног сузбијања. Проблем који је имплицитно присутан као заједничко сазнање свих аутора јесте превладавање конкурентских односа и њихов допринос парцијализацији друштвених интереса. Непосредна последица тог процеса је алијенација политичког живота и могућности стварне политичке партиципације, социјална отуђеност и деградација не само друштвених вредности већ и друштвеног бића појединца.

Промишљање односа између класе и организације државне власти у савременом свету доводи професора Најдана Пашића до закључка: „У односу на политички систем и посебно у односу на конкретну организацију

државне власти у положај њених непосредних носилаца, свака владајућа класа у историји има двоструки и противречан интерес. С једне стране, владајућој класи је потребна државна власт која је добро организована и довољно снажна и ауторитативна да би била у стању да, ослањајући се на монопол легитимне организоване принуде, успешно заштићује постојећи друштвено-економски и правни поредак и обезбеђује услове за његов развитак у складу са интересима саме владајуће класе. Она је заинтересована за такву организацију државне власти која омогућује и обезбеђује њен што непосреднији, одлучујући утицај на вршење власти, на правац и садржину државне политике, на читав систем политичког одлучивања у да том друштву. Другим речима, њој је потребна државна власт чији ће носиоци бити под њеном што непосреднијом и што есклузивнијом контролом, власт која неће моћи да се претвори у силу која самовољно одлучује о општим друштвеним пословима и располаже вишком друштвеног производа (чиме би доминантан друштвени положај економски владајуће класе неминовно био ограничен или чак доведен у питање)" (стр. 49). Овом размишљању може се додати да је једно од најсложенијих питања савременог света како умањити и свести у реалне и рационалне границе моћ и контролу државе, која проширује своје надлежности на сва подручја друштвеног живота. Та појава изражена је и у капиталистичким и у социјалистичким друштвима, а југословенско друштво оучава се са њом кроз различите облике техно-бирокупатских узурпација.

Једно од битних питања у компаративном изучавању је однос устава и политичког система. Међутим, анализа која је заступљена у овом зборнику има карактер монографски обрађене теме. За проблем који се овде обрађује значајан је закључак да у глобалним размерама значај устава и његова улога све више јача. Уставност и законитост представљају гаранцију праве сигурности и претпоставку легалног политичког живота. Правна сигурност не значи бесконфликтност, већ борбу за демократију као трајни задатак радничке класе у социјализму, као и у капиталистичким земљама.

Да ли би XX век могао да пружи такве примере циничног изигравања демократије да идеја демократије није претворена у коњунктуру агресивног малограбанства? Екстремни пример таквог изигравања је нацизам, али и савремени политички односи у којима доминира отуђеност грађанина од центра одлучивања: „Иза свих економских, друштвених, религијских и културних односа стајала је потпуна политизација и сматрало се да не треба да постоји ниједна правна ни приватна област која би могла да буде аполитична. То је био смисао Мусолинијеве крилатице 'тоталитарна држава' и нацистичких идеја 'народне заједнице' и 'тоталне државе'" (стр. 132).

Проучавање савремених политичких система социјалистичких земаља указује на низ разлика у практичном решавању друштвених питања, иако су теоријска полазишта заједничка. Основна питања која се постављају односе се на утврђивање потреба и интереса, питање државе, функционисање партија, проблем политичке партиципације. У условима релативне оскудице друштвених добара, политички систем обухвата и инструменте прерасподеле добара између друштвених група: „Остваривање одређених циљева мора се довести у везу са остваривањем не само будућих него и садашњих конкретних интереса и потреба: с тога политика, као опште усмеравање и организовање друштва да се ти циљеви постигну, добија карактер делатности која се окреће и питању успостављања одређених односа између група и у вези с тим питању расподеле оскудних друштвених вредности" (стр. 152), истиче Вучина Васовић.

Концепција једнопартијског система спроведена у Совјетском Савезу и неким социјалистичким источноевропским земљама предмет је брижљиве анализе и у зборнику *Упоредни политички системи*. У пракси је ово опредељење поред позитивних резултата имало и негативне, као што су гломазан и скуп апарат принуде, мала способност рационализације и прилагођавања новим потребама друштва. У другој кључној теорији коју заступају писци из ових земаља, теорији општенародне државе, истиче се

превазилажење класног циља диктатуре пролетаријата и остварење интереса свих грађана. По овом схватању, држава је „главни инструмент и изградње социјализма и комунизма и као гарант друштвеног развитка и права човека“ (стр. 155). Да ли су надлежности државе и њихово остварење у пракси довољно оправдане (*ultima ratio societatis*)? Реалне могућности једног друштва често су у раскораку са организацијом државних органа власти.

Могућности политичког система испитују се материјалним условима и могућностима тог друштва, а потом, односно између државних органа и политичких органа и организација. В. Васовић наводи облике политичке партиципације (свенародно разматрање, референдум, чл. 5 Устава СССР од 1977.), који доприносе демократизацији политичке праксе у социјалистичким земљама. Анализа суштинских питања праксе социјалистичких земаља показује да су основни правни акти (устави) и политички документи (статут и програми комунистичких партија) антиципирани политичке циљеве који су тек делимично остварени. Непосредна социјалистичка демократија, рационализација државне власти, представљају циљеве који ће се остваривати и дуго и тежно. Неке етапе у развоју социјалистичких земаља показују да озбиљне тешкоће у реализацији постављених циљева резултирају не само из наслеђених неразвијености, социјалне структуре, већ и општег нивоа наслеђене политичке свести. Анализа ауторитарних решења у неколико социјалистичких земаља озбиљно указује на историјске корене ових појава

У анализи односа облика својине и постојећих политичких система није у довољној мери операционализована веза између њих. Потпуније објашњење ове зависности омогућило би целовитији компаративистички приступ капитализму и социјализму; на њихову међузависност обраћа се највише пажње у периодима стагнације друштва, али је и методолошки и практично далеко целисходније развити подробнију анализу ових феномена. Тиме би се омогућило целисходније решавање низа питања, што се може утврдити на примеру из праксе југословенског друштва: ако југословенски економисти (Хорват, Лешаја) тврде да је економски систем таква да омогућује конституисање сва три политичка система — капиталистичког, етатистичког и самоуправног, онда такве тврдње обавезују на озбиљна политиколошка истраживања. То је захтев за дефинисањем могућности оптималног друштвеног развоја.

У оквирима уставности и ван ње, након другог светског рата успостављени су различити облици власти који превазилазе старе политиколошке класификације. Покушаји демократизације политичког живота у Латинској Америци били су краткотрајни, али представљају изазов за уставноправну и политиколошку мисао, јер траже нова решења: „Прогресистички покушаји разних врста (Перон у Аргентини, Варгас у Бразилу, „андска револуција“ у Перуу) били су краткоса даха и једва да су иза себе остављали пробуђену наду. Ове земље као да у својим недрима крију радикалну револуцију, чији су путеви, при постојећим приликама и упркос изазовима, запретени: закржљале и деформисане буржоаске структуре не могу бити ослонац ни буржоазији, да би могла повести масе задржавајући их у оквиру свог поретка. нити, на други начин, радничкој класи; сваки други радикализам, све ако је и чврсто укоренен у масовном незадовољству, остаје мање више вербални радикализам радикалне немоћи суочен с тежином наслеђених структура, које чува сила са севера“ (стр. 198), истиче Павле Б. Јовановић. За разлику од европске класичке парламентарне демократије, у којој је привредна развијеност била у обрнутој сразмери са улогом војног фактора, у ваневропским земљама тај однос је другачији. Практика земаља Латинске Америке показује супротно: на релативно високом степену развоја улога војске је постала један од одлучујућих фактора усмеравања политичког живота. Потребно је ослобађање од старих шема у мишљењу и класификација, неоптерећеност у приступу како би се отворено приступило компарирању постојећих политичких система. На ту потребу указује већи број аутора у овом зборнику.

На крају овог приказа који нема за циљ исцрпно каталогизирање свих обрађених питања, већ промишљање и коментар ставова аутора, дали бисмо неколико општих оцена о зборнику „Упоредни политички системи“: а) овај зборник први пут у нас на једном месту даје компаративни приступ свим главним политичким феноменима у оквиру политичког система савремене епохе; б) методолошки приступ задовољава захтев компаративности и мултидисциплинарности, уз примедбу да су поједини текстови остали на нивоу обраде монографске теме; в) заједничко питање које повезује теоријски ниво са свакодневном праксом јест — у којој мери савремени политички системи могу на адекватан начин да артикулишу сложене и противуречне потребе и захтеве свих слојева друштва; г) вредност и допринос овог зборника исказује се у критици технократско-бирокарских снага и тенденција, а посебно у критици модерног етатизма који све више отежава и доводи у питање редовно функционисање правног система и остварења основних људских права и слобода; е) за даља теоријаска истраживања подстицајна су размишљања оних аутора (П. Јовановић, В. Васовић) који указују на разлике између идеологије и облика политичког система. Класичне теорије корелације морају се превазилазити методом емпиријске анализе и уважавања нових решења насталих у савременој пракси, нарочито од шездесетих година овог века до данас; д) критичке замерке односе се на неразјашњеност општих питања, и у начелном приступу и у појединим питањима. Остала су отворена таква суштинска питања као што је појам „политички систем“ и „политички системи“, док се инсистира на тачности у детаљима, па и оним историјским чињеницама које су општепознате у историји уставности, те зато нису најбитније за предмет разматрања. Сматрамо да је овај зборник веома значајан не само за ужи круг правника и политиколога, већ и за разматрање текућих питања југословенске политичке праксе.

мр Дубравка Стајић

ERRATUM: у прошлом броју (1—2/1984) омашком није назначен аутор уводног текста проф. др Зоран Видаковић
